

Semiološka analiza legende o Beloj ženi

Cilj rada je uočavanje i analiza latentne funkcije legende o Beloj ženi. Legenda će biti razdvojena na elemente koji će potom biti analizirani. Pomoću njih će se rekonstruisati latentna poruka u ovoj legendi, a zatim će biti date interpretacije.

Uvod

Sredinom 2008. godine prvi put sam čuo za legendu o Beloj ženi. U selu Begeč meštani govore o duhu preminule devojke koji se pojavljuje u venčanicima i zastrašuje ljude. Mnogi meštani tvrde da su susreli duha što za posledicu ima porast napetosti i osećaj opšte nesigurnosti u selu. Cilj ovog rada je da ukaže na to da ova legenda nije samo bezazlena priča, nego da poseduje latentnu funkciju. Ona se ogleda u prenošenju podsvesne poruke kojom se pripadnici društva savetuju, prekorevaju ili usmeravaju. Da bih došao do latentne poruke koristio sam se strukturalnim metodom analize mita. Ovaj metod je razvijen od strane francuskog antropologa Kloda Levi-Strosa (Levi-Strauss 1977). Metod pomoću koga se latentna poruka može uočiti svodi se na uočavanje karakterističnih radnji i odnosa u mitu i njihovo upoređivanje (Levi-Strauss 1977). Zbog nefleksibilnosti korišćenja ovako opšteg metoda korišćen je model semiološke analize koji je razvio Ivan Kovačević (1985).

Kao građa korišćeni su intervjui vršeni tokom 2008. g. sa ispitanicima starosne dobi od 14 do 72 godine. Analizom prikupljene građe i korišćenjem Kovačevićevog metoda koji se ogledao u uočavanju i izdvajanju opozicija već pomenutih karakterističnih radnji i odnosa, započela je druga faza rada. Svrha kreiranja opozicija ogledala se u njihovoj pomoći pri rekonstruisanju delova latentne poruke koji su kasnijim logičkim povezivanjem uklopljeni. U zaključku se izvodi rekonstruisan specijalni kod uz koji su date interpretacije.

Teorijsko-metodološki okvir

U ovom istraživanju će biti korišćen strukturalni metod analize mita. Metod je u velikoj meri razvijen od strane francuskog antropologa Kloda Levi-Strosa. Da bi se shvatilo njegovo razumevanje mita potrebno je napomenuti da Levi-Stros pokušava da otkrije zakone mišljenja koji važe za svakog čoveka. Putem analize mita otvara se novi pravac za istraživanje elementarne logike i njenih pravila (Lič 2002: 53-55). Levi-Stros tvrdi da „suština mita ne nalazi se ni u stilu, ni u obliku pripovedanja, niti u sintaksi, već u priči koja je ispričana u mitu“ (Levi-Strauss 1977: 213). Ovom rečenicom francuski antropolog objašnjava njegovo shvatanje suštine mita, naime mit se ne priča, po Levi-Strosu, radi zabave, iz dosade i sl. Svrha mita je u prenošenju skrivene poruke koja nije očigledna pri pripovedanju ili prostom iščitavanju mita. Levi-Strosovo pitanje je kako doći do skrivene poruke. Pomoću prostog čitanja mita ne može se doći do poruke. Potrebno je otkriti dublje strukture, koje su svojevrsno „šifrovane“. Naime potrebno je obratiti pažnju na određene veličine (odnose, radnje, stanja itd.) koje se ponavljaju u mitovima. U mitovima postoje stalne i promenljive veličine. Promenljive veličine su npr. likovi koji u zavisnosti od mita variraju i menjaju se, dok su konstantne vrednosti odnosi i radnje koji se ponavljaju i u velikoj meri ostaju isti. „Elementi koji se ponavljaju stvaraju sastavne jedinice mita. Karakteristika sastavnih jedinica mita je da imaju prirodu relacije, ali se te relacije ne javljaju samostalno, nego kao paketi relacija“ (Kovačević 1985: 5-7). Tako se se prethodno razgrađene jedinice ponovo skupljaju u grupe na osnovu asocijativnih nizova, a potom se značenja tih novodobijenih celina ponovo logički povezuju i tumače.

Vasilije Marković (1990), Begeč, Partizanska 14, učenik 4. razreda Karlovačke gimnazije

MENTOR: Sonja Žakula, student Filozofskog fakulteta u Beogradu

Model semiološke analize mita koji će biti korišćen osmislio je Ivan Kovačević, i baziran je na Levi-Strosovom tumačenju pojma mita i njegove svrhe. Analizu sam obavio u skladu sa Kovačevićevim metodom, gde prvi korak predstavlja rastavljanje različitih varijanti mita na sastavne delove (miteme). Nakon toga je sledilo uočavanje opozitnih odnosa između suprotstavljenih radnji i odnosa zastupljenih u različitim verzijama mita, a zatim dekodiranje na taj način dobijenih elementata, uz korišćenje kulturnog koda, koji sadrži objašnjenja o značenju određenih radnji. Zbog postojanja dve različite verzije legende, kreirane su idealtipske deskripcije. One su protumačene i dekodirane, ali su prvo analizirani zajednički delovi obe varijante legende. Ovde su za objašnjavanje značenja radnji i odnosa u mitu korišćeni radovi Dušana Bandića (1997) i Dobrile Bratić (1993). Potom je sledilo konstruisanje specijalnog koda, tj. skrivene poruke, koji je dešifrovan u finalnoj fazi rada.

Građa

Građa je sakupljena putem intervjua. Intervjui su vršeni u mestu Begeč 2008. godine sa dvadeset ispitanika, od čega su snimani odgovori osam ispitanika. Ispitanici su starosno dobi od 14 do 72 godine, muškog i ženskog pola. Intervjuisanjem starijih ispitanika utvrđeno je da oni ne znaju legendu. Kao moguće objašnjenje mogao bi poslužiti argument o relativno skorom nastanku legende. Odgovori koji su snimani pružaju različite verzije legende, njih osam, koje ćemo ovde navesti:

1. Devojka se udavila na jezeru zbog odbijanja da se uda za čoveka za koga su njeni roditelji hteli da je udaju. Udavila se na mestu na kome je ranije bilo selo, ali je poplavljeno pre trista godina. Sada ljudi vidaju Belu ženu koja se pojavljuje tamo.

2. Ženu su na dan njenog venčanja oteli i silovali do smrti između jezera Jame i Dunava, te sada njen duh luta i ubija muškarce.

3. Devojkicu su na povratku iz provoda silovali a zatim ubili pijani muškarci. Ona se od tada pojavljuje na putu pored jezera Jame.

4. Devojkicu su dva muškarca ubila i silovala pored Jame, i ona se sada pojavljuje i ubija muškarce.

5. Devojka se venčala na Jami, a zatim se dogodilo nešto sa njenim suprugom te se ona obesila u šumi kraj Dunava. Sada se pojavljuje jer traži svog izabranika i proganja ljude.

6. Devojka je ostala neudata zbog neke tragedije i sada njen duh luta i nema mira.

7. Mlada ćerka bogatog čoveka je trebala da se uda za svog izabranika. Njen bivši partner je odveo u šumu i silovao. Posle toga je ona počela da se pojavljuje kraj Jame i plaši ljude.

8. Devojka biva kidnapovana a zatim ubijena a njeno telo bačeno u šumi pokraj Jame. Ona se sada pojavljuje i plaši decu.

Analiza

Rastavljanje priča na sastavne elemente služi za pojednostavljivanje i lakše uviđanje konstantnih odnosa i radnji. Pomoću rastavljanja na delove, možemo kasnije steći bolji uvid u celinu mita. Ova metoda za razgraničavanje je izabrana jer omogućava jednostavniju analizu i predstavlja osnovu za kasnije uočavanje opozicija. Zahvaljujući tome biće moguće kreirati pakete relacija, a zatim rekonstruisati specijalni kod.

Način smrti

Primećuje se da se postoje dva načina smrti, to su ubistvo i samoubistvo. U okviru ova dva načina smrti razlikuju se načini na koje su ubistvo i samoubistvo izvršeni i radnje koje su prethodile istima. U onim varijantama mita u kojima je ubistvo način smrti razlikuju se radnje koje prethode ubistvu. U prvom slučaju imamo ubistvo posle silovanja, dok u drugom slučaju dolazi do kidnapovanja pa ubistva.

Razlike se ogledaju i u načinu na koji je devojka izvršila samoubistvo, u priči broj 5 devojka oduzima sebi život vešanjem, dok se u verziji broj 1 utapa. U varijanti mita broj 6 način smrti nije preciziran.

U verzijama mita gde devojka biva ubijena počinioci zločina su različiti. Tu su ubice koje su imale emotivni odnos sa žrtvom kao što je bivši dečko u verziji broj 7. Sa druge strane imamo izvršioce čiji je odnos sa žrtvom nije emotivan, primeri su priče 2, 3, 4 i 8. Nedefinisani odnos ubice sa žrtvom je karakterističan za priče broj 1, 5 i 6.

Očita je i razlika u mestu pojavljivanja Bele žene, koja se uglavnom pojavljuje na dva različita mesta. Naime, to su jezero Jama u pričama 1 i 5, i šumica u relativnoj blizini jezera u pričama 2, 3, 7 i 8. Bitno je napomenuti da u dve varijante mita nije definisano mesto pojavljivanja Bele žene, takav je slučaj u verzijama broj 6 i 4.

Vreme pojavljivanja duha je u svim varijantama mita isključivo noć, nijedan od ispitanika nije izjavio da je video Belu ženu danju.

Razlog ubistva i samoubistva

Samoubistvo je u većini slučajeva nečim motivisano. Za razliku od toga ubistvo u većini slučajeva nije motivisano nekim posebno naznačenim razlogom. Motiv ubistva moguće je uočiti samo u priči broj 7 gde je u pitanju osveta zbog neuzvraćene ljubavi.

U pričama 8, 6, 3 i 2 razlozi za ubistvo se ne navode. Nasuprot tome u pričama 1, 2, 5, i 6 samoubistvo se objašnjava nesrećnom ljubavlju.

Ponašanje duha Bele Žene se svodi na dva tipa ponašanja suprotstavljena jedan drugom. U prvom slučaju reč je o bezopasnom duhu koji se pojavljuje noću i luta. Ovo je karakteristično za priče 1 i 6. U drugom slučaju reč je o duhu koji predstavlja opasnost za zajednicu. Zavisno od verzije mita u njemu se govori da progoni muškarce, plaši decu i uopšte uzvise progoni ljude. U verzijama priče 2, 3, 4, 5, 7 i 8 duh Bele Žene ima takve karakteristike.

Uočavanje opozicija između osnovnih jedinica mita omogućava uočavanje nekih opštijih opozicija, na višem nivou složenosti. Proces sklapanja skrivene poruke može se objasniti sledećim primerom. U nekom mestu stanovnici kuće reše da je sruše i da sagrade novu. Oni polako razgrađuju kuću pazeći pritom da ne unište građevinski materijal. Kada budu gradili novu kuću koristeće cigle iz stare kuće. Nova kuća će biti mešavina starog i novog. Isti je slučaj i sa dekonstrukcijom mita. U ovom slučaju cigle su miteme, a nova kuća je sama skrivena poruka koju gradimo vezivanjem mitema i pravljenjem svojevrsnog zida koji metaforički predstavljaju opozicije. Zahvaljujući tim opštijim opozicijama moguće je ustanoviti veze između naizgled nepovezanih delova mita. Na taj način moguće je uočiti značenjske celine čijom analizom i dovođenjem u logičku vezu uočenih opozicija se može doći do specijalnog koda.

Kao kulturni kod, to jest rezervoar interpretacija i objašnjenja različitih odnosa i radnji, mogu se koristiti različiti etnografski radovi. U ovom slučaju korišćeni su radovi Dobrile Bratić i Dušana Bandića. Dobrila Bratić se bavila proučavanjem kolektivne uobrazilje u odnosima čoveka prema noći. Na osnovu etnografskih podataka koje Bratićeva daje, evidentno je da se dan i noć smatraju najstarijom jedinicom za merenje vremena, i dok dan služi za

obavljanje socijalnih radnji, noć je vreme kada se društvene aktivnosti obustavljaju (Bratić 1993: 21-23). Tokom dana obavljamo sve aktivnosti u zajednicama kojima pripadamo, krećemo se među drugim ljudima, dok noću sve radnje prestaju, i ljudi se povlače u svoje domove. Prema Dobrili Bratić, kada padne noć ljudski zakoni prestaju da važe i nastupa period onostranog koji u suštini predstavlja kaos. Bitna je i činjenica da niko od ispitanika ne veruje u mogućnost pojavljivanja Bele žene tokom dnevnog svetla.

Nezavisno od doba dana, postoje mesta koja su u vlasti onostranog. Izvori, reke i vode su prema Dobrili Bratić nečista mesta, staništa zlih demona (Bratić 1993: 28), što je motiv koji je prilično čest u folklornim pričama ili narodnim legendama na teritoriji bivše Jugoslavije. Zato ne treba da čudi što se Bela žena pojavljuje u blizini jezera koje, prema tradicijskom shvatanju, predstavlja domen onostranog i koje je izvan čovekove kontrole. Može se zaključiti da pojavljivanje Bele Žene u šumi nosi istu poruku kao i pojavljivanje u blizini vode. Šume predstavljaju opasna mesta na koja čovek ne zalazi često, mesta na kojima on nema potpunu kontrolu nad pitanjima života i smrti, te je razumljivo poimanje šuma kao domena onostranog. U nekim varijantama mita se napominje postojanje sela na teritoriji današnjeg jezera, koje je napušteno jer ga je Dunav potopio, što se može protumačiti i kao preovladavanje onostranog, prirodnog, neukroćenog nad ovostranim. Time nam se pruža poruka o jačini opasnosti koja preti. Dodatan utisak ostavlja i činjenica da je u ovom slučaju ljudsko stanište došlo pod upravu onostranog.

Odnos između 'ovostranog' i 'onostranog' koji se javlja u legendi o Beloj Ženi može se poistovetiti sa odnosom prirode i kulture, gde na jednoj strani imamo neuređenost, kaos i zakone nepojmljive ljudima, dok sa druge strane imamo čoveku shvatljiva i na osnovu čovekovih želja stvorena pravila i međuljudske odnose koji grade društvo. „Sama po sebi priroda podrazumeva kaos, jer je na prvi pogled sve neuređeno i divlje i nepodložno zakonima čoveka dok je kultura oličenje reda i zakona“ (Kovačević 1985: 12).

Za dalju analizu potrebno je izdvojiti dva osnovna tipa mita uočena na terenu radi bolje preglednosti rada. Mada, po mom mišljenju, varijacije u varijantama legende ne dovode do razlike u zaključku. Podela na dva tipa je izvršena na osnovu načina smrti Bele žene i pojavljivanja duha koji zavisno od različitog načina smrti ima drugačije osobine.

Idealtipski model 1. Davno, u prošlosti, devojku iz sela Begeč otmaju muškarci. Oni je siluju i ubijaju negde u blizini starog sela, koje je nestalo u poplavi. Uskoro se pojavljuje duh te devojke koji progoni ili ubija muškarce.

Idealtipski model 2. Devojka umire u šumi ili na jezeru zbog nesrećne ljubavi. Njena sredina je onemogućava da ispuni svoje prohteve i odlučuje umesto nje. Ona se potom pojavljuje kao duh.

Prema prvom idealtipskom modelu, smrt je prouzrokovana ubistvom koje se u ljudskim zajednicama ne toleriše, zločin je uvećan time što je pre ubistva izvršena otmica i silovanje. Osnovna opozicija koja se ovde pojavljuje je ubica:žrtva. Onaj koji izvršava ubistvo ne radi to uz blagoslov zajednice, a mesto gde dolazi do ubistva (šuma, jezero) se, zbog nepodložnosti ljudskim zakonima, dovodi u vezu sa onostranim i haosom. Događaji se odvijaju noću što još više naglašava odsustvo ljudskih zakona i pravila. Na osnovu ovoga izvodi se zaključak da opozicija ubica:žrtva odgovara opoziciji priroda:kultura. Ovo se može zaključiti i na osnovu toga što je ubica oličenje prirode jer samim činom oduzimanja života stavlja preminulog u posed prirode. Dobijanjem opozicije priroda:kultura posao nije završen, treba utvrditi da li se može doći do opštije opozicije koja bi pružila veću pomoć u rekonstruisanju dela specijalnog koda. Logički možemo zaključiti da opozicija haos:red odgovara gore navedenoj opoziciji. Nepodložnost prirode zakonima i redu pojmljivom ljudima i primenivanom u ljudskoj kulturi svedoči o ovome. Potrebno je da se još jednom vratimo na mesto gde je ubistvo izvršeno i njegovu pripadnost onostranom, i ovde možemo logički zaključiti da opozicija red:haos odgovara opoziciji blizina:udaljenost od društva. Objasnjenje se svodi na to da je ljudsko stanište mesto gde prema ljudskim merilima vlada red, dok su šume, reke i jezera mesta gde vlada priroda. Na osnovu toga je lako zaključiti da ako se osoba nalazi na mestima gde čovek obitava ona je sigurna, dok je na ostalim mestima njena sigurnost ugrožena.

U drugoj verziji mita devojka se smatra krivcem, njeno samoubistvo, u nekim slučajevima motivisano nesrećnom ljubavlju, nailazi na osudu društva. Stav društva prema samoubicima možemo videti u stavovima Srpske pravoslavne crkve. Na ovom primeru možemo videti stav zajednice prema pojedincima koji se ne ponašaju shodno društvenim normama. Posledica ovakvog shvatanja samoubistva je da

pojedinci koji se odluče na taj korak postaju aberantni.

Postoje bitne razlike u opisivanju pojave duha u idealtipskim modelima. Na osnovu prikupljenih podataka vidi se da se duh ispoljava dva tipa ponašanja. U prvom slučaju duh je agresivan i predstavlja opasnost po stanovništvo Begeča, dok se u drugoj varijanti na duha gleda kao na utvaru koja luta oko već pomenute šume i jezera. Iako ponašanje duha nije jednako u svim slučajevima, poruka koja se prenosi njegovom pojavom je ista. Prema Bandićevom tumačenju, duše umrlih koji su bili aberantni i koji su se suprostavljali društvenim normama nastavljaju da obitavaju u blizini zajednice. Njihov ljudski životni vek je istekao, ali oni i dalje obitavaju u svetu živih i i dalje predstavljaju pretnju po ljude (Bandić 1997: 90-102).

Tokom analize rekonstruisao sam delove latentne poruke i došao do zaključka da se ona bavi problemom udaljavanja čoveka od društva. Takođe sam ustanovio postojanje svojevrstnih podporuka koje se nadovezuju na osnovnu latentnu poruku.

Diskusija i zaključak

Metod koji sam koristio u analizi mita o Beloj ženi jeste semiološka analiza. Pre početka analize navedene su transkripcije različitih verzija mita prikupljenih na terenu. Potrebno je još jednom se osvrnuti na ispitanike. Naime, legenda je nepoznata ljudima starijim od 25 godina. Zatim su izdvojeni osnovni odnosi i radnje, te je ustanovljeno da je potrebno stvoriti dva idealtipska modela koji će oslikavati dve slične ali ne i jednake priče o Beloj ženi. Tokom analize ustanovljeno je da je iz dva idealtipska modela, iako različita, rekonstruisana jednaka poruka. Idealtipski modeli su potom raščlanjeni na delove. Tim raščlanjivanjem omogućeno je međusobno upoređivanje delova i njihovo interpretiranje u skladu sa etnografskom građom. Putem uočavanja opozicija koje se odnose na vreme i mesto na kome se odvija radnja mita i njihovim upoređivanjem sa etnografskom građom došao sam do opštih opozicija npr. *red : haos : blizina : udaljenost od društva*. Putem dalje analize došao sam do značenjskih celina od kojih sam logičkim povezivanjem rekonstruisao specijalni kod, to jest skrivenu poruku koja glasi: Ljudi ne bi trebalo da se udaljavaju iz zajednice. U svetlu ove poruke pojavljivanje duha preminule žene se može objasniti dvojako. Naime, duh se pojavljuje kao upozorenje ljudima da ne krše društvena pravila. Otmicom devojke društvena pravila su prekršena, te se ona

vraća da kazni prekršioce i uspostavi red. S druge strane, njeno pojavljivanje na nedostupnim i udaljenim mestima je znak osobama da se ne kreću van zajednica, jer udaljavajući se od društva krše implicitno pravilo o zabrani napuštanja zajednice. Čak i fizičko udaljšavanje iz društva predstavlja opasnost po njene članove.

Za dalje objašnjavanje poruke legende potrebno je uvesti tezu o masovnoj panici. Moguće je povući paralelu između priloga o masovnom strahu u Šapcu, i situaciji uočenoj na terenu koja je odgovarala gorepomenutoj situaciji, samo u manjem obimu. Naime, Ivan Kovačević u radu *Strah i panika*, u kome se bavi pojavom priče o kanibalima u Šapcu, koristi ovaj pojam (Kovačević *et al.* 2008: 7-65). Veza i posledica između pojave Bele žene i kanibala u Šapcu ogleda se u sličnosti načina na koji je legenda percipirana u zajednici, i načina na koji je sama legenda uvedena u istu.

Počnimo od uvođenja legende u zajednicu. Okvirmo vreme pojavljivanja legende je sredina 2006. godine. Potrebno je obratiti pažnju na događaje u bližoj okolini Begeča u to vreme. Dana 12. jula 2006. dogodilo se ubistvo u mestu Beočin, mestu naspram Begeča, sa druge strane Dunava. Ubica je meštanim Begeča, kako se navodi, bivši psihički bolesnik. Ubica nije uhvaćen sve do sredine sledećeg dana jer se skrivao u Begeču. Posledica ovih događanja je, po mom mišljenju, inkorporisanje određenih stvarnih događaja u legendu. Urbane legende često u svom sadržaju imaju neke istinite detalje povezane sa fikcijom. Kao primer ovoga navodi se urbana legenda „Kuka“, gde je legenda zasnovana na stvarnim pljačkama i silovanjima koje je vršio izvesni B. Elis, kasnije osuđen na smrtnu kaznu (Kovačević *et al.* 2008: 25). Prema Kovačeviću, prenosioci narativa su u početku uglavnom adolescenti koji kasnije prenose priču u zajednicu (Kovačević *et al.* 2008: 23). Ovo donekle odgovara rezultatima dobijenim na terenu. Najbolji poznavaooci legende bili su adolescenti, koji sebe karakterišu kao „metalce“. Ostali, „nemetarci“, nisu bili upoznati sa legendom, ili su samo čuli za nju. Ovo se može objasniti time što se folklorni sadržaj širi sistematski kroz zajednicu. Širenje legende kroz zajednicu obavljalo se zahvaljujući afektivnim vezama (prijateljstvima) koja postoje u grupi ljudi koji sebe nazivaju „metalcima“ ili „pankerima“ (upor. Fine 1979). U širem socijalnom kontekstu moguće je objasniti prenošenje legende kao proces utvrđivanja novog socijalnog poretka, i pružanja upozorenja da se određeni model ponašanja više neće tolerisati. Podrška ovoj tezi ogleda se u raširenom osećanju straha u zajednici i izbegavanju odlaska na Jamu noću.

Literatura

Bandić D. 1997. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Beograd: XX vek

Bratić D. 1993. *Gluvo doba: Predstave o noći u narodnoj religiji Srba*. Beograd: XX vek

Fine G. A. 1979. Folklore diffusion through interactive social networks: Conduits in a preadolescent community. *York Folklore*, 5: 86.

Kovačević I. 1985. *Semiologija rituala*. Beograd: Prosveta.

Kovačević I. 2007. Umetnost i analiza mita. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 122: 151.

Kovačević I., Žikić B., Đorđević I. 2008. *Strah, zlo i ludilo*. Beograd: Srpski genealoški centar

Levi-Strauss C. 1977. *Strukturalna antropologija*. Zagreb: Stvarnost

Leach, E. 1970. *Lévi-Strauss*. Washington: Fontana Press

Lič E. 2002. *Kultura i komunikacija*. Beograd: XX vek

Izvori:

<http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2006/02/27/srpski/D06022602.shtml>. pristup: 10. 08. 2009.

Vasilije Marković

Semiological Analysis of the White Woman Myth

The goal of this research is to perceive and consequently analyze the latent function in the White Woman myth. The myth will be deconstructed to basic elements which will later be analysed and used to reconstruct the latent message present in the narrative. Finally, interpretations will be provided.

